

Уле Мартин Гьойстад

ДУША

пошуки,
історія,
культура

Усе тече – психе в Геракліта

Геракліт Темний (535 – бл. 475), відомий стислими загадковими афоризмами, становить у багатьох сенсах проміжну ланку між Гомером і Платоном. Водночас він вказує на те центральне місце, яке *психе* посідає згодом в уявленні Платона про людину та світоустрій. Геракліт став першим філософом, що розробив філософію «я» та *психе*. Як нам відомо з фрагментів його вчення, що збереглися, зібраних німецькими філологами Дільсом і Кранцом¹⁹, психе в Геракліта належить божественному вогню та етеру.

Геракліт вважається одним із найглибших і найзагадковіших мислителів Античності. Це зумовлено тим, що єдине, що від нього залишилося, – це афоризми та схожі на слова оракула вислови, які можна тлумачити як заманеться. Так, Аристотель у трактаті «Про душу» приписує Гераклітові центральну роль в історії душі та пише таке: «Геракліт також каже, що душа є першоосновою, бо він твердить, що вона є випаровуванням, з якого походить усе решта»²⁰. Геракліт також уперше пов'язав логос і психе, приписуючи душі та душевному життю риси *глибокості*: «Ти б не знайшов меж душі, хоч би ти обійшов кругом усі дороги: такий бо глибокий її розум (логос)»²¹. Розуміти світ стає складніше, позаяк усе – люди й елементи – постійно змінюється і, взаємодіючи, демонструє непостійність. Саме так тлумачать найвідоміші слова Геракліта – «Не можна двічі входити в ту саму ріку»²². Так і з'являється парадокс про те, що щось може змінюватись і водночас залишатися незмінним, що насправді є головною проблемою, пов'язаною зі *психе* та особистою ідентичністю. Життя – це зміни, усе тече, *панта рей*. Ці слова згодом стануть таким собі Гераклітовим тавром.

Зважаючи на гасло, викарбуване на стінах храму Аполлона в Дельфах, – «пізнай самого себе», *гноті саутон*, Геракліт підкреслює, що боги не мовлять, а лише *натякають*. А на що вони натякають – з'ясовувати нам. Геракліт вказує всередину – на непізнанні глибини усередині себе самого, які ніхто не наважується побачити, і назовні – на найвищі сфери та найвіддаленіші обрії, де закінчується світ. Ці висоти, які зображують

¹⁹ Українською фрагменти Геракліта переклав Ю. Мушак. Див.: Геракліт. Фрагменти // Вісник Львівського Університету. Питання класичної філософії. 1963. № 3. С. [34]–58.

²⁰ Aristoteles: De Anima, 405a [Аристотель. Про Душу]. Цитата наведена за: Геракліт. Фрагменти // Вісник Львівського Університету. Питання класичної філософії. 1963. № 3. С. 41.

²¹ Геракліт. Фрагменти // Вісник Львівського Університету. Питання класичної філософії. 1963. № 3. С. 47, фр. 45.

²² Там само. С. 49, фр. 91.

глибину, Геракліт побачив і дослідив своїм розумом. З нечуваною пихою він заявляє, що він — єдиний — рушив за священним закликот храму та «сам себе простежив»²³. Як він розтлумачив ці слова, нам невідомо. Він не має наміру передавати іншим своє неосяжне знання, і його переповнює зневага до честі та слави, якої так прагнуть герої Гомера. Геракліт не полюбляв і базарну площу, *агору*, й уникав шуму, радше шукаючи усамітнення або між колон храму, або чимдалі від міста, у горах. Він схожий на «суть природи, що любить приховуватися»²⁴.

Психе — одне зі слів, що їх Геракліт вживає частіше за інші — у фрагментах можна відшукати цілих 10 згадувань. Геракліт пов'язує психе з основними стихіями — вогнем, повітрям і водою, а надто з вогнем. Душа з'являється з води, але стає сухою внаслідок правильного трибу життя. Він стверджує, що суха душа — «наймудріша та найкраща»²⁵. А через сон, алкоголь і гнів вогонь душі гасне, а її розум слабне. Волога душа — дурна душа. Тож якщо душа стає занадто вологою, вона помирає, а живе вона, доки суха та запалюється вогнем, що пов'язаний із розумом, *логосом*, другим улюбленим поняттям Геракліта. Словосполучення «запал душі» вперше зустрічається саме в Геракліта, який був не винятково спекулятивним теоретиком, а й філософом, що прагнув розв'язати наявні загадки життя. Він відчував запал власної душі та вважав його чимось наданим ззовні, певним універсальним принципом. Утім, душа не лише палає, вона водночас пов'язана і з водою, рідиною: «...Для душ смерть — переінітисся у воду, а для води — переінітисся у землю. Із землі виникає вода, а з води — душа»²⁶. Залежно від ступеня зв'язку з водою чи вогнем психе змінюється, і це можна побачити в стані душі, залежно від того, спить людина, чи ні, чи, може, вона мертва. Геракліт також вважає, що на стан і долю душі впливають моральні та розумові якості людини, її *логос*. На його думку, душа продовжує жити після смерті у вищій формі, і це значний поступ, якщо порівняти з душею-тінню Гомера. Далі Геракліт стверджує, що «властивістю душі є розум, який сам себе побільшує»²⁷.

У Геракліта життя (біос) і смерть (танатос) не є протилежностями — частини тіла постійно помирають і відроджуються. Та результат відомий:

²³ Геракліт. Фрагменти. С. 50, фр. 101.

²⁴ Там само. С. 51, фр. 123.

²⁵ Там само. С. 51, фр. 118.

²⁶ Там само. С. 46, фр. 36.

²⁷ Там само. С. 51, фр. 115.

«Назва лука — “життя”, а його діло — “смерть”»²⁸. *Психе* — це стріла, яка летить до своєї цілі, що тікає. Також характер *психе* змінюється у взаємодії з іншими стихіями і їхніми внутрішніми відповідниками. Тут ідеться про єдність у зміні, динамічну взаємодію між *психе*, вогнем, водою та рештою стихій. І протилежності утворюють цілість, але не як гармонію, як зазвичай уявляють античний Всесвіт. Долю *психе* вирішує богиня справедливості Діке та *логос* справедливості. Так *психе* відрізняється від розуму, *нус*, що не має постійної субстанції та ближче до повітря, ніж вогню. Однак душі потрібна пожива, як і вогню, щоби той міг палати. Як душа живить решту тіла й дає поживу розумові, так і вода дає поживу вогню, що, своєю чергою, живить душу, зігріваючи та випаровуючи воду. Душа без вогню — мертва душа.

Геракліт, сприймаючи дійсність без ілюзій, започатковує довгу традицію античних мислителів, що виявляється у фразі, яка має кілька варіантів: «Найкраще — не народитися та не існувати». Майже найкраще — рано померти та повернутися туди, звідки прийшов. Зневагу до людей у Геракліта можна пояснити тим, що люди не розуміють світ, у якому живуть, не серйозно сприймають слова Дельфійського оракула та сердяться, коли чують голос розуму, *логос*. Тому він на елітарний манір, зітхаючи, оголошує: «Один у мене за десять тисяч, якщо він найкращий»²⁹.

В одному з найвідоміших афоризмів Геракліта також зазначено дещо важливе щодо функцій душі, яка пережила багато епох. Цей афоризм звучить так: «Поганими свідками є очі та вуха для людей, які мають варварські душі»³⁰. Це не означає, що Геракліт не визнає чуттєвий досвід, а вказує, що такий досвід треба розуміти згідно з *логосом*. Він лише заперечує чуттєвий досвід як такий, тому що він дає нам облудну картину речей, неначе їм притаманна єдність і тривалість, коли все навколо змінюється. Тому Геракліт порівнює душу з павуком, що сидить посеред свого павутиння й, шойно воно розірветься, стрімголов біжить його ладнати.

Геракліт також пов'язує поняття *психе* та *софія*, душу та мудрість. Він зображує душу «психологічно», у тому сенсі, що душа виявляє глибину, стихійність і особисті риси характеру, які становлять предмет самоспостереження. Тіло в Геракліта супроводжується *даймоном*, що

²⁸ Геракліт. Фрагменти. С. 47, фр. 48. Грецькою *bíos* = життя, *biós* = лук.

²⁹ Там само. С. 47, фр. 49.

³⁰ Там само. С. 50, фр. 107.

здатен здійснювати «подорожі», від яких *психе* може отримати переваги. Ці подорожі скеровані радше усередину, аніж назовні, як у шаманській традиції. Отже, відомий *даймон* Сократа, його внутрішній голос, має попередника в Геракліта. Тож Геракліта можна вважати представником досократиків, точнісінько як його *логос* випереджає свій час, перетинаючись із пізнішим розумінням *психе*, передусім у Сократа і Платона. Але дуалізм у світ приніс аж ніяк не Платон.

[.....]